

Андрій ЩАСНИЙ,
здобувач відділу проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького,
перший заступник прокурора Оболонського району у м. Києві,
старший радник юстиції

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ ПОСТАНОВЛЕННЮ СУДДЯМИ ЗАВІДОМО НЕПРАВОСУДНОГО ВИРОКУ

Ключові слова: правосуддя; кримінальна відповідальність суддів; завідомо неправосудний вирок; пам'ятки історії кримінального права.

Людство ще з найдавніших часів усвідомлювало важливість існування судів у своєму житті, головна мета яких полягала не лише в розв'язуванні спорів між людьми, а й у спонуканні їх до відмови від таких форм поведінки, які б загрожували інтересам спільноти. У стародавніх східних державах судочинство мало сакральні повноваження, що давало право суддям приймати рішення «від імені Бога», які не підлягали оскарженню. Цілком зрозуміло, що правосуддя у повному сенсі цього слова не могло існувати та відтворюватись за таких умов.

Витоки законодавства, що передбачає кримінально-правову протидію злочинам проти правосуддя, правомірно пов'язувати з виникненням та розвитком держави і права. Весь процес розвитку суспільства пронизаний прагненням до створення справедливого правосуддя. В досягненні цієї мети важливу роль відіграє кримінально-правова протидія злочинним посяганням на правосуддя. В історії кримінального права вона здійснюється шляхом встановлення відповідальності за суспільно небезпечні діяння, що вчинюються особами, які здійснюють правосуддя (так би мовити, посягання «зсередины»), та шляхом встановлення відповідальності за злочини, що вчинюються іншими особами, які не мають влади у цій сфері (тобто посягання «ззовні»). Особливо

суспільно небезпечними злочинами проти правосуддя є ті, що вчинюються самими суддями, які використовують свої службові повноваження в злочинних цілях.

На сьогодні відсутні комплексні наукові дослідження проблеми історичної генези кримінально-правової протидії постановленню суддями завідомо неправосудного вироку. Лише деякі аспекти цього питання досліджували у своїх роботах Д.І. Багалій, М.П. Василенко, С.Є. Дідик, О.О. Кваша, О.М. Лазаревський, Л.В. Лобанова, М.М. Музиченко й інші науковці. Тому спробуємо охарактеризувати історичний розвиток кримінально-правової протидії постановленню суддями завідомо неправосудного вироку в пам'ятках історії кримінального права.

У Руській Правді (вона дійшла до нас у понад 110 списках XIII–XVIII століть, за особливістю яких можна виділити три пам'ятки: Коротку Правду, Просторову Правду і Скобочену Правду) окремо не передбачалася відповідальність суддів за постановлення завідомо неправосудного вироку. Аналіз відповідних правових норм дає підстави стверджувати, що Руська Правда передбачала відповідальність за такі неправомірні діяння, які учинялися щодо тих осіб, які здійснювали правосуддя: вбивство княжого тіуна, що на той час виконував судові функції та представляв судову владу у князівстві, –

ст. 22 короткої редакції Руської Правди [1, 153]; вбивство представника судової влади; незаконне втручання в діяльність суду; обвинувачення у вчиненні злочину невинної особи та завідомо неправдивий донос – у просторовій редакції Руської Правди [2, 150]. Незважаючи на те, що система кримінально-правових норм, які передбачали б відповідальність за посягання на правосуддя Київської Русі в цілому та за постановлення суддями завідомо неправосудного вироку, зокрема у Руській Правді, ще не сформувався, однак, як слушно зазначає С.Є. Дідик, «... можна з упевненістю стверджувати, що в «Руській Правді» закріпилися зачатки становлення правосуддя як об'єкта кримінально-правової охорони» [3, 37].

Руська Правда діяла до моменту прийняття Литовського статуту 1529 року на території тих українських земель, які увійшли до складу Великого Князівства Литовського, а також на Галичині у складі Речі Посполитої. Аналіз Литовських статутів 1529, 1566 та 1588 років наочно демонструє, що у них, як і в Руській Правді, не передбачалася кримінальна відповідальність за постановлення суддями завідомо неправосудного вироку. У статутах була встановлена кримінальна відповідальність за неправомірні дії особи щодо судді (побиття або вбивство тіуна чи пристава – артикул 3 розділу 11 Литовського Статуту 1529 року), проте в окремих статутах передбачалася відповідальність за незаконні дії тих осіб, які здійснювали правосуддя – побиття суддею (артикул 20 розділу 6 Литовського Статуту 1529 року), «хто бы выпустил с казни осаженого злочинцу, або виновного» (артикул 13 розділу 1 Литовського Статуту 1529 року) [4, 61–63], отримання винагороди та вирішення справи по дружбі (артикул 39 розділу 3 Литовського Статуту 1566 року) [4, 112].

Судебник 1497 року (або Судебник Івана III) об'єднав місцеві закони та взяв за основу судні грамоти. На думку відомого наукового дослідника М.Ф. Владимирського-Буданова, Судебник і змістовно, і редакційно поступався Псковській судній грамоті [5, 147]. У ньому, як і в судних грамотах, формулювалося ряд загальних засад здійснення правосуддя, які, в тому числі, були

своєрідною протидією постановленню суддями завідомо неправосудного вироку. Зазначимо, що на той час правосуддя здійснювалося членами Боярської Думи, однак до боярського суду допускалися представники інших станів – дяки, які вибиралися князем та були його надійною опорою. Зорема, у ст. 1 Судебника заборонялося суддям брати «посули» (які розглядалися не зовсім як хабар, а як винагорода за сумлінність у вирішенні справи). Стаття 19 Судебника визначала, що неправовий акт судді повинен бути відмінений («та грамота не в грамоту») і надавала позивачу право повторного розгляду справи. Однак у ньому не передбачалася відповідальність судді за постановлення неправосудного вироку [5, 152].

Судебник 1550 року, джерелами якого були Судебник 1497 року, а також судові грамоти, вперше в історії кримінального законодавства визначав не лише загальні засади правосуддя у державі, а й встановлював кримінальну відповідальність за постановлення у завідомо неправосудного рішення. Зазначимо, що Судебник вперше розмежував судову помилку та умисний злочин тих осіб, які здійснювали правосуддя. Так, у ст. 2, в основу якої була покладена ст. 19 Судебника 1497 року, не лише встановлювалася необхідність перегляду неправильного судового рішення, а й спеціально обумовлювався випадок, коли неправильне рішення винесене суддями безхитрісно, тобто внаслідок добросовісної оми, помилки або недосвідченості судді. В цьому разі помилкове рішення анулювалося, а сторони отримували право на перегляд справи. Судді до відповідальності за постановлення такого рішення не притягалися, оскільки в їх діях не було складу злочину. Статтею 3 уперше вводиться відповідальність за таємний «посул», тобто хабар, суддям та дякам. Щоправда, відповідальність за отриманий хабар була відносно м'якою – найбільше, що їм загрожувало, – це погашення позову та сплата у потрібному розмірі судових витрат і мит. Дяка ж за отримання посулу належало «кинути в тюрму».

Новгородська, Псковська судні грамоти, а також Судебники 1497, 1550 років не поширювали свою дію на територію україн-

ських земель, але вони стали основою Соборного уложення 1649 року, яке діяло з кінця XVIII ст. на території частини Правобережної України, що увійшла до складу Російської імперії. В Уложенні містилася окрема глава X «Про суд», в якій відслідковується більш-менш визначена система злочинів проти правосуддя, серед яких чільне місце займало постановлення неправосудного рішення. Як і в Судебнику 1550 року, в Уложенні чітко розмежовувалися судові помилки при прийнятті рішення суддею та умисне постановлення неправосудного рішення. Стаття 10 Уложення встановлювала відповідальність, хоч і не визначену, за винесення неправосудного рішення через помилку: «А будит которой Боярин или Окольниковый, или Думной человек, или Дьяк, или кто ни буди судия просудится, и обвинит кого не по суду без хитрости, и сыщется про то допряма, что он то учинил без хитрости, и ему за то, что государь укажет» [6, 102].

Згідно зі ст. 5 глави X зазначеного Уложення караним було умисне винесення завідомо неправосудного рішення в результаті одержання хабара: «А будет который боярин или окольниковый, или думной человек, или дьяк, или иной какой судья, исца или ответчика по посулом, или по дружбе, или по недружбе правого обвинит, а виноватого оправит, а сыщется про то допряма, и на тех судьях взяти исцов иск втрое, и отдати исцу, да и пошлины и пересуд и правой десяток възяти на государя на них же. Да за ту же вину у боярина, и у окольного, и у думного человека отняти честь. А будет который судья такую неправду учинит не из думных людей, и тем учинити торговая казнь, и въпердь им у дела не быти» [6, 100]. Санкція цієї статті, як бачимо, передбачала не лише майнову відповідальність, а й тілесні покарання («торговая казнь»), приниження честі й позбавлення права брати участь у відправленні правосуддя.

З середини XVII століття поступово починає формуватися Українська державність, а також норми загального права, якими керувалися суди у процесі розгляду справ. Ці норми виникли з козацького звичаєвого права та набули характеру загальнонаціональних. У науковій літературі немає згадки

про встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя в історичних пам'ятках цього періоду.

Із середини XVIII століття дедалі відчутнішим стає вплив російського права на українських землях. У 1743 році за наказом Анни Іоанівни були внесені зміни та додатки до Зводу законів, за якими судиться малоросійський народ, що фактично був коментарем до литовських статутів. У ньому передбачалася відповідальність суддів перед Богом за їх протиправні вчинки при відправленні правосуддя: «Всяким судиям ведать должно как тяжкий есть грех под видом права человека неправедно погубить, или на здоровию изувечить, либо честь его лишить, и для того надлежит прилежно предразсуджать, кого и в каких делах опороченного либо оговоренного достойно взять в роспрос или на мучение, а кого от сего и освободить, ведая же над собой праведного судию всех Бога и Его страшного суда боясь, дабы невинная кров от рук их не была взыскана и отмщение Божие за неправость не последовало с великим зазсуждением и опасением приступать должны к самому мучения делу...» – артикул 1 глави 25 [7, 208].

У період Гетьманщини XVII–XVIII ст. російський уряд приділяв особливу увагу становищу правосуддя на українських землях, оскільки на той час суттєво збільшилася кількість апеляцій на рішення судів та скарг на неправомірні дії суддів. В Інструкції гетьмана Апостола 1730 року з метою зменшення кількості таких апеляцій і скарг встановлювалася відповідальність суддів за постановлення неправосудного рішення, за що «... суддів теж карано або штрафовано, коли доведено їхню необ'єктивність» [8, 156]. Інструкція Колегії чужоземних справ 1732 року зобов'язувала Семена Нарішкіна, міністра при гетьмані, наглядати за «суддями генеральними великоросійськими», щоб вони судили по правді, без зволікання, не брали хабарів і були прикладом для суддів українського походження. Якщо міністр виявляв, що судді українського походження вирішують справи не по правді, а кривдять тих, хто позивається, він повинен був винести таким суддям догану та повідомити про це гетьмана [8, 157].

В ордері гетьмана Кирила Розумовського 1751 року зазначалося: «... після розгляду справ, якщо виявиться, що судді когось несправедливо звинуватили, тих штрафувати й зі штрафу ображених нагороджувати. Суддів полкових і магістратових судів за винесення несправедливого вироку карати штрафом у 12 крб., суддів Генерального суду – штрафом у 120 крб.» Штрафи за неправовий вирок з суддів полкових і магістратових судів стягував Генеральний суд, а з суддів Генерального суду – Генеральна канцелярія [8, 345–346]. Отже, саме в період Гетьманщини вперше була встановлена кримінальна відповідальність за постановлення суддями неправосудного вироку. А це, у свою чергу, наочно демонструє посилення кримінально-правової охорони правосуддя в цілому.

Наприкінці XVIII ст. відбувається поділ Польщі між Росією, Австрією і Пруссією та перехід земель України, Литви й Білорусії на схід від Бугу до Росії. На цій території починає діяти російське законодавство. У правових пам'ятках цієї доби, як правило, кримінальна відповідальність суддів не передбачалася, однак встановлювалися основні засади здійснення правосуддя, окремі з яких стосувалися протидії постановленню суддями неправосудного рішення. Зокрема, у ст. 5 Новгородської судної грамоти передбачалася заборона втручатися у діяльність суду, а самим суддям заборонялося брати хабарі та вирішувати справу по дружбі (ст. 26) [9, 96]. У Псковській судній грамоті було встановлено, що судді не можуть використовувати повноваження з корисливою метою або з метою помсти, а саме правосуддя має бути справедливим, судити потрібно так, щоб не засудити невинного і не виправдати винного (ст. 3). У ст. 4 цієї грамоти вміщено заборону одержання суддями незаконної винагороди, а в ст. 77 передбачалася відповідальність суддів за неправедний суд перед Богом («И судьям псковским и посадникам погородским и старостам пригородским по тому же крест целовать на том, што им судити право по крестному целованию; а не судить право, ино суди им бог въ страшный день второго пришествия Христова») [9, 119].

У Короткому нарисі процесів або судових позовів (разом з Артикулом воїнським є додатком до Військового статуту Петра I, затверджений 30 березня 1716 року), який містив у собі виклад процесуальних законів, в ст. 8 глави 1 передбачалася відповідальність за винесення неправосудного вироку суддею: «Ежели он напротив в неправомерном приговоре похлебствен причинится, то, сверх лишения чина его, надлежит ему еще иное жестокое учинить наказание» [1, 322].

В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року виділяється більш чітка система злочинів проти правосуддя (порівняно з вище розглянутими історичними пам'ятками), яке розглядається як об'єкт кримінально-правової охорони. Основним було те, що останнє пов'язувалося з діяльністю його представників, які безпосередньо приймали рішення у кримінальних або цивільних справах, а також здійснювали нагляд за обґрунтованістю і законністю їх винесення. Неправосуддя, умисне винесення неправосудного вироку, незаконне звільнення від покарання або призначення необґрунтовано м'якого покарання тощо об'єднані у главу «Про неправосуддя». Поряд з цим законодавець не відносив до них порушення правил розслідування кримінальних справ, застосування недозволених методів слідства, невжиття належних заходів до своєчасного розслідування. Вони об'єднані в окрему главу «Про злочини і проступки чиновників при слідстві і суді».

У Кримінальному уложенні 1903 р. законодавець у главі VII «Про протидію правосуддю» об'єднав злочини, які вчинюються особами, що не є представниками правосуддя, але зобов'язані сприяти його здійсненню, а також ті, які перешкоджають виконанню завдань правосуддя. У такому вигляді Кримінальне уложення проіснувало до відомих подій 1917 р. [10].

У перших кримінальних кодексах радянської епохи законодавець не визнав за необхідне якомось виділити злочини проти правосуддя і помістив склади про винесення суддями неправосудного вироку та вимагання хабара з метою наступного викриття хабародавця у главу «Про посадові злочини». Так, у главі II Особливої частини

КК УРСР 1922 року «Посадові (службові) злочини» передбачалася кримінальна відповідальність за постановлення суддями з корисливих чи інших особистих мотивів неправосудного вироку. Такі діяння каралися позбавленням волі на строк не менше трьох років з відстороненням від суддівських посад, а за особливо обтяжуючих обставин – вищою мірою покарання (смертною карою) [11, 575]. Як бачимо, кримінальна відповідальність на той час наставала лише за неправосуддя у кримінальному судочинстві. 1 січня 1927 року набрав чинності новий КК УРСР [12]. Він мало чим відрізнявся від свого попередника та КК РСФСР 1926 року. Як і раніше, кримінальна відповідальність за винесення неправосудного вироку передбачалася у розділі III Особливої частини «Службові злочини». На відміну від КК УСРР 1922 року та КК РСФСР 1926 року, у ст. 102 КК УРСР 1927 року встановлювалася кримінальна відповідальність не лише за ухвалення з корисливих або інших особистих мотивів неправосудного вироку, а й рішення та інших постанов. Також, на відміну від вищезазначених кодексів, КК УРСР 1927 року передбачав за вчинення цього злочину покарання у виді позбавлення волі на строк не менше як один рік, а відповідно до постанови ЦВК і РНК УРСР від 4 листопада 1927 року з санкції цієї статті вилучено такий вид покарання, як смертна кара.

У 1960 році вперше злочини проти правосуддя виокремлюються у самостійний розділ в новому КК УРСР [12]. У ст. 176 цього Кримінального кодексу передбачалася відповідальність за винесення суддями з корисливих мотивів або іншої особистої заінтересованості завідомо незаконного вироку, рішення, ухвали або постанови. Такі дії каралися позбавленням волі на строк до п'яти років. Якщо в результаті вчинення дій наставали тяжкі наслідки, то винний підлягав покаранню у виді позбавлення волі на строк до восьми років. Слід зазначити, що порівняно з КК УРСР 1922 і 1927 рр. та КК УРСР 1960 р., у ст. 176 встановлено відповідальність за всі види неправосудних судових актів. Також

передбачалася відповідальність суддів у ст. 181-1 «Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист» і в ст. 181-2 «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо осіб, взятих під захист», а також низці статей глави VII «Посадові злочини».

У чинному КК України 2001 року кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя передбачається у самостійному розділі XVIII Особливої частини. Відповідальність суддів за постановлення завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови встановлена у ст. 375 КК. Такі дії караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. Якщо вони спричинили тяжкі наслідки, то такі дії караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Таким чином, ми спостерігаємо в історичному розвитку складний і суперечливий процес становлення на теренах України норм кримінального законодавства, що передбачає відповідальність суддів. В окремих кримінально-правових пам'ятках XIX ст., як-от Уложенні про покарання кримінальне і виправне 1845 року, чітко систематизується відповідальність суддів за вчинення злочинів проти правосуддя. Слід зазначити, що деякі з цих кримінально-правових норм актуальні й нині. Зокрема, ті, що передбачали відповідальність суддів за необережні злочини. Звичайно, порівняно з чинним законодавством вони своєрідні, однак їх охоронний потенціал достатньо високий. Аналіз історико-правового інституту кримінальної протидії постановленню суддями завідомо неправосудного вироку свідчить, що, незважаючи на тривалий досвід його розвитку, проблема створення оптимальної моделі відповідних кримінально-правових норм на даний час залишається не вирішеною. Тому окремі законодавчі підходи історико-правової спадщини кримінальної протидії постановленню суддями завідомо неправосудного вироку можуть бути використані для корегування та удосконалення чинних кримінально-правових норм.

Список використаних джерел:

1. История государства и права СССР / [под ред. К.А. Сафроненко]. – М.: Госюриздат, 1967. – 444 с.
2. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. [под общ. ред. О.И. Чистякова]. – М.: Юридическая литература, 1984. – Т. 1: Законодательство Древней Руси. – 430 с.
3. Дідик С.Є. Кримінально-правова охорона правосуддя від незаконних діянь судді як спеціального суб'єкта злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дідик Сергій Євгенович. – К., 2009. – 207 с.
4. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб.: в 2 т. / [за ред. В.Д. Гончаренка]. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – Т. 1: 3 найдавніших часів до початку XX століття. – 472 с.
5. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / [под общ. ред. О.И. Чистякова]. – М.: Юридическая литература, 1985. – Т. 2: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. – 520 с.
6. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / [под общ. ред. О.И. Чистякова]. – М.: Юридическая литература, 1985. – Т. 3: Акты земских соборов. – 290 с.
7. Історія українського права: навч. посіб. / [за ред. О.О. Шевченка]. – К.: Олан, 2001. – 214 с.
8. Антологія української юридичної думки: в 6 т. / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.; упоряд. І.Б. Усенко]. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – Т. 3: Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. – 584 с.
9. История государства и права СССР: сб. документов: в 2 ч. / [сост. А.Ф. Гончаров, Ю.П. Титов]. – М.: Госюриздат, 1968. – Ч. 1. – 604 с.
10. Уложение о наказаниях уголовныхъ и исправительныхъ // Сводъ Законовъ Российской Империи: в 16 т. – СПб.: Русское книжное товарищество «Дятель», 1912. – Т. 15. – С. 68–203.
11. Уголовный кодекс УССР // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – Х.: Типографія Вукопспілки, 1922. – С. 561–592.
12. Уголовный кодекс УССР редакции 1927 г. Текст с постатейными разъяснениями и циркулярами и постановлениями НКЮ и Верховсуда УССР и определениями УКК Верховсуда по 1 июля 1927 г. с сопост. таблицей статей УК старой и новой редакции и алф.-предм. указателем / [сост. И.И. Курицкий, Л.А. Гиммельфарб, Н.И. Шихмантер]. – Х.: Юриздат НКЮУССР, 1927. – 108 с.

Андрій ЩАСНИЙ

**ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ
ПОСТАНОВЛЕННЮ СУДДЯМИ ЗАВІДОМО НЕПРАВСУДНОГО ВИРОКУ**

Резюме

Висвітлюється історична генеза постановлення судами завідомо неправосудного вироку. Автор робить висновок про доцільність застосування у чинному законодавстві про кримінальну відповідальність деяких норм, виписаних у пам'ятках історії кримінального права.

Андрей ЩАСНЫЙ

**ІСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ
ПОСТАНОВЛЕНИЮ СУДЬЯМИ ЗАВЕДОМО НЕПРАВСУДНОГО ПРИГОВОРА**

Резюме

Освещается исторический генезис постановления судами заведомо неправосудного приговора. Автор делает вывод о целесообразности применения в действующем законодательстве об уголовной ответственности некоторых норм, выписанных в памятках истории уголовного права.

Andriy SHCHASTNYI

**HISTORICAL ASPECT OF CRIMINAL LEGAL COUNTERACTION
TO ENACTING INTENTIONALLY UNJUST SENTENCE BY JUDGES**

Summary

The article deals with the historical genesis of intentionally unjust sentences enacting. The author proposed reception of some historical provisions of Criminal Law to the current Criminal legislation.